

Marko VELIČKOVIĆ¹UDK
305-055.3(497.11)
316.837(497.11)

KONCEPTI MASKULINITETA I POLITIKE PRAJDA U SRBIJI

APSTRAKT Ovaj rad polazi od teze da je ‚prirodni‘ interes muškaraca i sam proizveden kao rodni efekat i da je taj interes u odbrani tradicionalnog rodnog poretka koji legitimise homofobiju. Iako su muškarcu nosioci rodno zasnovane represije, veliki deo njih je i trpi. Pokazaće se da razotkrivanje represivnosti rodne uloge muškarca ima subverzivni potencijal, ali da on nije dovoljno prepoznat u politikama Prajda u Srbiji.

Definišući ga kao pokret za okončanje seksizma, polne eksploatacije i opresije, bel huks navodi da upravo feminizam muškarcima daje mogućnost za oslobođenje od patrijarhalnih stega. Feminizam je kroz širok spektar teorija i delovanja ukazao na različite sisteme reprezentacije rodnih uloga, koji represivnost roda čine kulturno neuočljivom. Ipak, feministička kritika rodnih odnosa nije u dovoljnoj meri prisutna u javnom delovanju politika Prajda u Srbiji. Sadržaj tog delovanja ukazuje da su politike Prajda više usmerene na izgradnju političke volje unutar postojećeg sistema, nego na kritiku represivnosti rodno ustanovljenog okvira društvenih odnosa.

U nameri da doprinese razvoju politika Prajda, rad analizira sadržaj njihovog dosadašnjeg javnog delovanja kroz kritiku različitih modela maskuliniteta u Srbiji, kao i mogućnosti ovih politika da podstaknu muškarce na preispitivanje vlastite rodne uloge kroz koju im je, uz ostala ograničenja, nametnut interes da brane homofobični poredak.

Ključne reči: maskulinitet, rod, politike, Prajd, feminizam, subverzija

MUŠKOST KAO DEO RODNOG PORETKA

Društvena legitimacija različitih životnih praksi muškaraca uslovljena je njihovim odnosom prema sopstvenom rodu. Skup osobina, praktičnih delovanja i ponašanja čije su varijacije sadržane unutar različitih kategorija *maskuliniteta* predstavljaju meru po kojoj se određene prakse življenja odbacuju kao nevredne političke i društvene egzistencije.

1 E-mail: baracigor@gmail.com

Pjer Burdije (Pierre Bourdieu) piše da je muškost teret i da su muškarci „zatvorenici i potajno, žrtve vladajuće predstave”. Dispozicije prirodnog izgleda, upisane u telo muškaraca, formiraju njihov celokupni društveni identitet, dok se muška privilegija pretvara u obavezu muškarca da u svakoj prilici potvrdi svoju muškost. Ona se često potvrđuje kroz *vernost nasilju*, pa je i hrabrost, po Burdijeu, zapravo oblik kukavičluka, jer se radnje koje je dokazuju, najčešće čine iz straha od isključenja iz sveta muškaraca (Burdije 2001, 70). Različiti koncepti maskuliniteta, u tom smislu, postaju mehanizam represije, jer vrše upodobljavanje muškaraca potrebama roda. Potvrđujući svoje mesto u rodu, muškarci rade protiv svog interesa, jer čuvaju granice izvan kojih njihove lične želje bivaju raščinjene. Deo razloga zbog kojih muškarci to čine, možemo pronaći u strahovima koje pominje Burdije. Zaista, odbijanje poslušnosti sopstvenom identitetu nosi sobom i širok spektar kaznenih mehanizama. Ipak, strah od isključivanja nije jedini mehanizam kojim se muškarac privodi svojoj rodnoj ulozi. Ako proces postajanja individuum podrazumeva uvođenje u istorijski kreiran sistem simbola značenja, odnosno kulturu (Geertz 1973, 13), onda je postajanje muškarcem deo kulture čije su granice čuvane rodno regulisanim odnosom maskulinog i femininog, odnosno homofobijom kao inherentnim efektom tog odnosa. Samim tim, i mogućnost da o vlastitim interesima misle izvan roda, za muškarce je najčešće kulturno nedostupna. Tako i mogućnost da *raščinjavanje roda*² postane interes za širi krug muškaraca, zavisi od pronalaženja načina da se ospore dominantne paradigme i kulturni koncepti na kojima se temelji očuvanje rodnog poretka.³

Jedan od najobuhvatnijih radova o konstrukciji maskuliniteta i funkcionisanju odnosa među muškarcima, delo je australijske sociološkinje

2 Raščinjavanje roda nije samo fraza, nego poseban teorijski pristup, kroz koji Džudit Batler (Judith Butler), kao prilog svojoj teoriji o performativnosti, govori o rodu kao praksi uspostavljanja sfera življivih (*livable*) i neživljivih (*unlivable*) života. Autorka govori o praksama koje čine (*doing*) rod, uz istovremeno *raščinjavanje* (*undoing*) života koji su izvan opsega uspostavljenog odnosima pola, roda i želje. Raščinjavanje roda se, dakle, može razumeti kao strateška formulacija prakse kojom činjenje rodom treba da izgubi svoj regulatorni status (Butler 2005).

3 Te paradigme su drugačije u različitim društvima, pa je i za temu kojom se bavi ovaj rad značajno da se fokusira na lokalni kontekst u kome funkcionišu politike Prajda u Srbiji. O lokalnom kontekstu će biti više reči u sledećem odeljku.

Rajen Konel (Raewyn Connell).⁴ U uvodnom delu svoje knjige *Masculinities*, ona ukazuje na potrebu da se različite forme maskuliniteta i praksi muških rodni uloga prihvate kao posebno i širokoobuhvatajuće polje znanja, jer osim popularne literature o muškarcima, nema ozbiljnijih analiza rodno uslovljenih obrazaca njihovog ponašanja. Iako je maskulinitet bio predmet analize u okviru nekih drugih disciplina (međunarodni odnosi, studije imperijalizma), bavljenje muškarcima unutar feminističkih strategija nailazilo je na otpore koji su za Konel bili posledica rezervisanosti prema uključivanju muškaraca u ono malo razvojnih agendi koje kontrolišu žene (Connel 2005).

Ukazujući da pristup rodu kao stalnom procesu interakcije sa određenim situacijama i strukturama u društvu, treba eksplicitno primeniti pored *Drugog*, i na *Prvi pol* (ibid., 19), Konel ističe da čak i u jednom istom društvenom okruženju postoji mnoštvo različitih ispoljavanja maskuliniteta. U jednom specifičnom kontekstu, uvek se neki oblik maskuliniteta nametne kao hegemon, odnosno:

„kao konfiguracija rodne prakse koja trenutno legitimiše patrijarhat, garantujući dominantnu poziciju muškarca i potčinjavanje žene... *a uspostavlja se jedino ukoliko postoji ta vrsta saglasnosti kulturnog ideala i institucionalne moći*” (ibid., 77; naglasio M.V.).

Prema ovoj autorki, različiti modeli maskuliniteta među sobom ostvaruju vezu kroz potčinjavanje, savezništvo ili dominaciju. Ovakve odnose ona vidi kao rezultat hegemonije rodni politika između mnoštva životni praksi muškaraca (ibid., 37). U intervjuima koje je pravila sa ciljem da analizira tenzije koje se javljaju u odnosima različitih tipova maskuliniteta u odnosu na onaj koji je hegemon, jednu od grupa činili su muškarci koji su se kroz učešće u društveno angažovanim pokretima, susreli sa feminističkom

4 Rajen Konel je australijska sociološkinja, rođena kao muškarac, koja je promenila pol. Do 2005, veći deo svojih radova potpisivala je rodno neutralnim imenom R.W. Connel. Nakon 2005, svoje radove potpisuje imenom Raewyn Connell. Veliki deo svog naučnog rada posvetila je temi društvene konstrukcije maskuliniteta. Zbog specifičnog načina upotrebe svog imena (različiti radovi su potpisani različito, zavisno od perioda), ime autorke je ovde navedeno onako kako je potpisano drugo izdanje njene knjige *Masculinities*.

kritikom muške dominacije, i koji su razvili vrlo kritički stav prema seksizmu. Pored osećaja specifične muške krivice zbog pripadnosti identitetu koji vrši represiju nad ženama, intervjuisani muškarci su izražavali i zadovoljstvo zbog izlaska iz kruga seksizma. Napuštanje seksističkog poretka, za njih je značilo i otkrivanje sveta potpuno novih, širih i drugačijih mogućnosti.

Ipak, iako izlazak iz tradicionalne i seksističke muške rodne uloge često zahteva spremnost na suočavanje sa različitim formama represije, inicijative muškaraca protiv seksizma često su viđene kao pokušaj izvlačenja dobiti iz feminizma bez odricanja od privilegija zadobijenih na polnoj osnovi. Uz pomenuti stav, postoji i pretpostavka da muškarci uvek imaju interes da brane patrijarhat,⁵ i privilegije koje im on obezbeđuje. Ovakvu pretpostavku bi trebalo preispitati, imajući u vidu da ona potrebe i interese muškaraca vezuje jedino za njihovo mesto u rodu. Kao takva, ova pretpostavka se i sama može smatrati kulturno proizvedenom, kao jedan od performativnih učinaka roda.⁶ Burdije vladavinu muškaraca i način na koji se nameće vidi kao učinak simboličkog nasilja koje se vrši putem komunikacije, znanja, neznanja, zahvalnosti ili ljubavi (Burdije 2001, 6). Imajući u vidu simboličke principe koji definišu karakter vladavine muškaraca, on je promenu rodnog principa vezao za razbijanje

5 Termin patrijarhat ću koristiti da označim hijerarhijski organizovan sistem društvenih odnosa utemeljen u heteronormativnoj podeli rodnih uloga, koja podrazumeva dominantnu poziciju muškaraca u odnosu na svaku vrstu egzistencije koja se smatra slabom (femininom), a posebno u odnosu na žene. Ovakav poredak se odražava i na potčinjenost svih neheteronormativnih praksi u odnosu na dominantnu heteroseksualnost. Patrijarhat, kao veoma složena pojava, zahteva mnogo širi opseg analize različitih aspekata njegovog funkcionisanja. Savremena feministička teorija često osporava analitički potencijal kategorije patrijarhata, smatrajući je previše uopštenom i neadekvatnom za promišljanje različitih aspekata politika polova (*sexual politics*) unutar sistema proizvodnje odnosa moći, koji prethode patrijarhalnoj hijerarhiji (hooks 2000; Lerner 1987; Millet 1969). Upravo zbog toga bi bilo neophodno da se svaka upotreba pojma patrijarhat konkretizuje, odnosno kontekstualizuje (za šta u ovom radu nema prostora).

6 Džudit Batler je razvila teorijski koncept performativnosti roda, po kome nema roda izvan njegovog izražaja. Stabilizacija roda odigrava se kroz činjenje telom, na način koji ukida svaku mogućnost opozicije unutar sistema pola, roda i želje. Time se sfera unutrašnjeg pozicionira kao neupitna i neproizvedena suština, koja ostaje u dihotomnom odnosu sa sferom kulturne proizvodnje (Batler 2010).

odnosa prisnosti sa našom sopstvenom tradicijom, koja je po njemu satkana od socijalizacije biološkog i biologizacije društvenog. Ukoliko je zadatak demontaža procesa pretvaranje kulturne samovolje u prirodu, kako ga vidi Burdije, onda se taj zadatak može prevesti i na demontažu prirodnog interesa muškarca da brani patrijarhalni poredak. Ne postoji prirodni osnov, izvan kulturne samovolje, koji uslovljava muškarce, da u odnosima koji su im zadati patrijarhatom, pa i u privilegovanosti muškog u odnosu na ženski identitet, nužno vide šansu za sebe. Nije zanemarljiv broj heteroseksualnih muškaraca koji nisu homofobični, militantni, ili seksisti. Oni su, kao *drugi* u odnosu na hegemonu modulu maskuliniteta, nevidljivi unutar rodno proizvedene društvene realnosti, čime su osporeni i kao mogućnost. Zato politike koje teže destabilizaciji rodno ustanovljenog poretka i homofobije kao njegovog pratećeg efekta, treba da razotkriju mehanizme kojima se muškarci upodobljuju takvom poretku, i učine ih vidljivijim i misaono dostupnim što većem broju muškaraca.

KONCEPTI MASKULINITETA I DRUŠTVO U SRBIJI

Različiti koncepti maskuliniteta kao skupa rodni praksi koje čine muškarce, nisu nezavisni od konteksta u kome operišu. Njihov sadržaj uslovljen je kulturom, ekonomijom, političkim sistemom, istorijskim nasleđem i drugim faktorima. Ali i kultura, ekonomija, politički sistem i istorijska tumačenja, mogu biti u velikoj meri uslovljeni kontekstom koji je ustanovljen maskulinitetom. Konel zaključuje:

„Praksa se nikada ne pojavljuje u vakuumu. Ona je uvek odgovor na situaciju, a situacije su strukturirane da nešto učine mogućim ili nemogućim. One ne vode vakuumu. One čine svet. ... Prakse konstruišu i rekonstruišu strukture. ... to čini realnost u kojoj živimo” (Connel 2005, 65).

Za razumevanje konteksta u kome operišu politike Prajda⁷ u Srbiji, značajno je analizirati koji su dominantni principi hegemonije između različitih modela

7 U nastavku rada, termin Prajd ću koristiti da označim javna okupljanja LGBT osoba koja obeležavaju Dan ponosa, 27. jun. Takva događanja slave postojanje LGBT osoba, i kulturu koja obeležava njihove živote. Prajd je širom sveta najvidljiviji oblik protesta protiv nevidljivosti, nasilja i diskriminacije LGBT osoba, ali je istovremeno, on i simbolički čin preoznačavanja odnosa

maskuliniteta na ovom prostoru. U tom smislu, vezanost različitih formi maskuliniteta sa etnonacionalnim identitetom Srba, bitno određuje principe po kojima se ostvaruje regulacija društveno prihvatljivog i neprihvatljivog u Srbiji.⁸ Istovremeno, i tradicionalizam je bitna odlika društva u Srbiji⁹, pa se tradicionalni rodni poredak često izjednačava sa samim postojanjem srpske nacije, a feminističke i LGBT politike često bivaju shvaćene kao efekat prenet sa Zapada.

Analizirajući simboličku konstrukciju samoidentifikacije Srba, Ivan Čolović upućuje na političku infantilnost i tvrdi da „fabule u političkom govoru imaju ulogu neprikosnovenog izvora znanja o poslednjim stvarima nacije i obrazaca ispravnog kolektivnog mišljenja i ponašanja” (Čolović 2000, 13). One su neodvojivi deo srpskog političkog etnomita, koji legitimiše etnički centrirani politički poredak (ibid., 18). Njihov sadržaj najčešće predstavlja muškarce kroz modele heroja ili tradicionalnih domaćina. Najdominantniji element takvog poretka, mit o Kosovskom boju, jeste model muškarca-heroja preslikan na čitav srpski narod. U zajedničkom intervjuu sa Svetlanom Slapšak, Čolović ocenjuje da je kosovski mit politički i navodi:

„Glavni junaci kosovskog mita nisu ni Miloš Obilić, ni knez Lazar, niti ma koja ličnost poznata iz epske poezije, nego je to srpski narod. To je junak koji se nikad ne menja, on ima svoj bogomdani identitet, svoje ime, svoj karakter, svoju veru, svoj jezik i svoju kulturu. ... I, naravno, taj narod, taj

normalnog i nenormalnog, legitimnog i nelegitimnog, javnog i privatnog. U svetu se takav tip manifestacija organizuje pod različitim nazivima. U Srbiji, ovi događaji su se do sada organizovali pod nazivima Parada ponosa i Povorka ponosa.

- 8 Unutar feminističkih teorija, koncept nacije i nacionalizma je viđen kao rodno utemeljen, maskulin projekat, u čijem je centru maskulina ideja koja se ostvaruje preko maskulinih institucija (Nagel 1998).
- 9 Istraživanje Cesid-a za potrebe Gej strejt alijanse iz 2010, pokazuje da tradicionalizam, nacionalizam, autoritarizam i konformizam dominiraju vrednosnim stavovima građana/ki Srbije. Odnos prema tradicionalizmu, definisan je odgovorima na sledeće tvrdnje: rukovodeća mesta u poslovnom svetu treba da budu u rukama muškaraca; najvažnija vrlina svake žene je da bude dobra supruga i majka; treba se čvrsto držati narodnih običaja i tradicije; treba se držati onog morala koji propoveda moja verska zajednica. Sa ovim tvrdnjama, uglavnom ili u potpunosti se slaže 62% ispitanih (Gej strejt alijansa 2010).

glavni junak uvek radi isto – ratuje sa neprijateljima, ubija i strada” (Radio Slobodna Evropa 2009).

Mitski narativ, kao bitan deo sistema samoidentifikacije Srba, favorizuje herojski tip muškosti. I analiza udžbenika za osnovnu i srednju školu koju je sprovedla poverenica za zaštitu ravnopravnosti, ukazuje da su unutar prikaza iz *književnosti* muškarci uglavnom junaci koji se bore za slobodu i pravdu. Istovremeno, kroz predstavljanje muškaraca u udžbenicima *sociologije*, uglavnom se reprodukuju stereotipi o širem spektru karakterističnih muških osobina – agresivnosti, odgovornosti, snage i preduzimljivosti (Poverenica za zaštitu ravnopravnosti 2011). Unutar popularnih medijskih sadržaja, prihvatljivi modeli muškaraca se granaju na različite mačo forme: zavodnika, džentlmena, biznismena, sportiste.¹⁰ Što se tiče najpopularnijih televizijskih

10 U nedostatku detaljnijeg empirijskog istraživanja i bez namere da ovaj rad analizira sve aspekte prezentacije muškaraca u različitim vidovima popularnih kulturnih formi, navešću nekoliko karakterističnih primera muških likova, iz *najgledanijih* filmova srpske novije kinematografije. Ograničavam se samo na *detektovanje* dominantnih osobina *glavnih* muških karaktera, ne ulazeći u dublju analizu funkcije takve njihove karakterizacije. Filmovi trenutno najpopularnijeg srpskog reditelja, Srđana Dragojevića, *Mi nismo anđeli* i *Lepa sela lepo gore*, promovišu mačo model muškarca – zavodnika, kroz seksističke karaktere glavnih muških likova koje u pomenutim filmovima glumi Nikola Kojo. Čak i u slučaju filma *Parada*, početni nacionalizam i militantnost karaktera koji ponovo tumači Kojo, ustupa mesto konceptu „šmekera” koji brani slabije (čime se izražava heteroseksistički koncept muškosti). U filmu *Atomski zdesna*, od istog autora, glavni muški karakter koga glumi Srđan Todorović, iskazuje antiratne stavove (pucao je sebi u nogu kako ne bi učestvovao u zločinima u Vukovaru), ali se prema svojoj ljubavnici ponaša dominantno i stereotipno seksistički. U najgledanijem filmu u Srbiji u poslednjih nekoliko godina, *Montevideo, Bog te video!* koji je režirao Dragan Bjelogrić, muški karakteri (članova fudbalske reprezentacije Kraljevine SHS iz 1930), uglavnom su prikazani kao džentlmeni i zavodnici. Filmovi *mainstream* kinematografije u Srbiji u kojima dominira prikaz muških karaktera kao nasilnih i kriminalnih, uglavnom su snimani devedesetih godina 20. veka. Takvima se mogu smatrati *Rane*, Srđana Dragojevića, *Bure baruta*, Gorana Paskaljevića, a donekle i već pomenuti film *Lepa sela lepo gore*. Postoji mnogo širi spektar prikaza muških karaktera u srpskim filmovima u poslednjih 20 godina. Isto tako, postoje i detaljnije analize funkcija reprezentacije muškosti u tim filmovima. Na primer, u časopisu *Sarajevske sveske*, 2012. objavljena su dva teksta koja su analizirala načine na koji su, uprskos transformaciji glavnog karaktera filma *Parada* od homofobičnog nacionaliste u muškarca koji iz

šou programa (Idol, Tvoje lice zvuči poznato, X-Factor Adria), primetno je prisustvo detradicionalizovanih (uglavnom metroseksualnih)¹¹ modela muškosti. Rijaliti (*reality*) programi su često na udaru konzervativnih politika koje ih optužuju da vređaju javni moral i promovišu skarednost (Dveri 2013). Protest konzervativnih politika protiv ovakvih programa je uglavnom protest protiv prikazivanja odnosa između polova koji nije tradicionalan, bilo da je reč o pojavljivanju gej muškaraca (u Srbiji do sada nije bilo primera pojavljivanja javno deklariranih lezbejki u emisijama tog tipa), o muškarcima čija pojava nije dovoljno maskulina i o čijoj seksualnosti se spekulira, ili se radi o heteroseksualnim odnosima koji su previše slobodni u odnosu na koncept porodičnih vrednosti koji ove politike promovišu. U popularnoj kulturi, primetni su česti trendovi pomeranja od militantnih i tradicionalističkih modela maskuliniteta ka dominantno seksističkim modelima, što je deo šireg trenda, karakterističnog ne samo za Srbiju. Ipak, tradicionalizam i militarizam, kao bitni principi samoidentifikacije Srba, u različitim okolnostima koje su shvaćene kao izazov tradicionalnom rodnom poretku ili nacionalnom identitetu, uvek iznova obnavljaju svoju moć i zauzimaju poziciju *najvidljivijih* regulatora opsega prihvatljivih i neprihvatljivih ponašanja. Stalni uplivi nasilja u javni prostor i prilagođavanje medijskih sadržaja potrebama odbrane pomenutog poretka (u situacijama kakve su bile npr. pokušaji organizacije Prajda, proglašenje nezavisnosti Kosova, hapšenje Radovana Karadžića, utakmice fudbalske reprezentacije Srbije sa Hrvatskom i Albanijom), ukazuju da militantnost i tradicionalizam naizgled gube svoju dominantnu poziciju, ali da svoju moć relativno brzo reafirmišu pred navedenim „izazovima”. Čini se da oni opstaju kao latentan, ali ipak značajan oslonac svim ostalim formama praktikovanja muških rodni uloga. Iako u činovima fizičke represije nad LGBT osobama, učestvuje relativno mali broj muškaraca koji uglavnom pripadaju ekstremističkim i navijačkim

principa odlučuje da brani prava LGBT osoba, sačuvane osnovne funkcije balkanske muškosti (Koteska 2012; Grujić 2012).

11 Metroseksualnost se kao relativno nov termin koristi da opiše muškarce iz urbanih sredina koji puno pažnje posvećuju svom fizičkom izgledu i načinu odevanja. Uglavnom se radi o preuzimanju ponašanja koja se stereotipno vezuju za žene, pa se može reći da muškarci koji su percipirani kao metroseksualci unutar korpusa maskulinih modela imaju femininu poziciju u odnosu na „muškije” modele ponašanja.

grupama, oni to nasilje čine u ime odbrane tradicionalnog rodnog poretka sa kojim se konformira većina građana/ki Srbije. Sa druge strane, manje vidljive, ali svakako mnogo prisutnije forme represije, ostvaruju se kroz modele maskuliniteta koji su mnogo bliži društvenom *mainstreamu*. Zato je prisustvo paralelnih maskulinih praksi u Srbiji, pre manifestacija onoga što Fuko naziva polimorfnim tehnikama moći, nego dokaz oslobađanja pluralizma muškosti iz stiska hegemonije (Fuko 2006, 18).

Iako u dužem periodu, sem retkih primera,¹² bavljenje konceptima maskuliniteta nije bilo u fokusu feminističke kritike koja se razvila na području bivše Jugoslavije, u poslednje vreme ova tema dobija na značaju. Tako je i ceo dvobroj časopisa *Sarajevske sveske*, posvećen temi ‚balkanskog maskuliniteta’. Za analizu lokalnog konteksta, i procesa kroz koje se odvija transformacija dominantnih maskulinih praksi u odnosu sa društvom, posebno je značajan tekst Tatjane Rosić ‚Panika u redovima tj. Balkan, zemlja sa one strane ogleдалa’. Polazeći od teze Kaje Silverman da je afirmacija klasičnog maskuliniteta značajna za očuvanje one *stvarnosti* koja se trenutno nalazi na snazi i vlada našim životima, da su porodica i falus primarni elementi koji čine jezgro takve *dominantne fikcije* i da je trijumf takve fikcije prepoznat kroz tradicionalni i heteronormativni maskulinitet (Rosić 2012, 49), autorka analizira muškost na Balkanu i ukazuje da je:

„Balkan mesto na kome, istorijski gledano, dominantna fikcija tako često gubi svoje uporište ... ali česti ‚upadi realnosti u simboličko’ Balkana kao da imaju sasvim drugačiji efekat: ratnički tip muškosti obnavlja se uvek iznova, u različitim varijantama, dok prekid simboličkog poretka i njegova ‚raspadanja’ kao da postaju kulturološki metanarativ koji vidi svoju snagu u egzotičnoj moći mitološke i ideološke reinkarnacije ‚izvorne’ faličke muškosti” (ibid., 51).

Ovde je posebno značajno prepoznati da se termin „dominantna fikcija” koristi da onu stvarnost koja je na snazi dovede u pitanje kao proizvedenu simboličkim poretkom u čijem centru jesu falus i porodica. Ali upravo takva fikcija posreduje u formiranju jezgra onoga što smatramo realnošću, pa je vera u tu fikciju neophodna za funkcionisanje cele zajednice (ibid.).

12 Videti npr. Papić 2012b; 2012c.

Iako ta vera na Balkanu, po mišljenju Tatjane Rosić, često gubi uporište, a krize maskuliniteta daju mogućnost za drugačije sagledavanje realnosti uz razotkrivanje njenog ustrojstva u simboličkom poretku, dešava se suprotno: raspadanje simboličkog poretka postaje centralni motiv unutar narativa te nove stvarnosti, zahtevajući obnovu kroz „mitološku i ideološku reinkarnaciju ‚izvorne‘ faličke muškosti” (ibid.).

Nakon 2000, Srbija je proklamovala želju da se priključi Evropskoj uniji, uspostavljene su inicijative za suočavanje sa prošlošću kao izazov konceptu o herojstvu na kome je izgrađen nacionalni identitet Srba, učešće žena u politici je znatno uvećano,¹³ a LGBT aktivizam, posebno kroz politike Prajda, viđen je kao najveća pretnja rodnom poretku koji je u Srbiji izjednačen sa postojanjem same zajednice. Ako se vratimo na Konel i stav da se hegemonija maskuliniteta uspostavlja kroz saglasnost kulturnog ideala i institucionalne moći, može se utvrditi da se „upadi realnosti u simboličko”, odnosno krize i izazovi „dominantnoj fikciji” prevode u „reinkarnaciju” izvorne faličke muškosti, jer nisu bili dovoljno jaki i konzistentni ni na nivou kulturne intervencije, ni na nivou upliva u institucije.¹⁴

Kako navodi Tatjana Rosić, u prostoru u kome nema posrednika između „efekta stvarnosti” i same stvarnosti, dominantna je pre svega fikcija o realnosti, „vera u neposrednost doživljenog, neposredovanost iskustva i prirodnost svih izbora” (ibid., 51–52). Kakva je onda to *realnost* koja nije proizašla iz vere u neposrednost doživljenog, koja nije deo dominantne fikcije i koja se iznova javlja kao pretnja poretku koji tu dominantu fikciju i veru u neposredno iskustvo uspostavlja kao temelj opstanka zajednice? Možda je

13 Iako ima više pokazatelja za ovu tvrdnju, ovde ću navesti da je broj žena u parlamentu Srbije 1990. iznosio 1,6%, dok nakon izbora 2012. žene čine 33,6 % sastava parlamenta. Treba imati u vidu i da su žene aktivnije u zakonodavnim aktivnostima, da su zastupljenije u odborima za ljudska prava, socijalnu zaštitu, kulturu, komunikaciju, a gotovo su potpuno isključene iz pitanja bezbednosti, finansija, ekonomije, infrastrukture (Otvoreni parlament 2014, 6–7).

14 Dominantan obrazac kulturnih politika u Srbiji ukazuje da one čuvaju službeno oficijelno pamćenje, koje služi nekim drugim političkim svrhama, uz snažan upliv konzervativizma (Demokratski politički forum 2007a; 2007b).

upravo ovo pitanje, jedno od najvažnijih pitanja na koje politike Prajda u Srbiji treba da daju odgovor. Naredno poglavlje će pokušati da da prikaz načina na koji su politike Prajda u Srbiji, nakon 2000, vodile javni dijalog sa građanima/kama. Cilj analize je da pokaže da li su i na koji način, svoje prisustvo u javnoj sferi, politike Prajda iskoristile priliku da ospore rodne mehanizme društvene represije, pogotovo u delu represije koja kroz koncepte maskuliniteta, reguliše opsege društveno prihvatljivog i neprihvatljivog i čuva *dominantnu fikciju* društva u Srbiji.

POLITIKE PRAJDA U SRBIJI

U kontekstu teme ovog rada, centralno pitanje na koje bi politike Prajda trebalo da odgovore formulisano je oslanjajući se na tekst koji sa pozicija feminističke teorije sagledava načine funkcionisanja maskuliniteta na ovom prostoru. S jedne strane, ono je proizašlo iz teze da je homofobija, velikim delom, efekat odnosa maskulinog i femininog na granicama razdvajanja ova dva dihotomna, ali i uzajamno zavisna koncepta. Ono što unutar heteronormativne podele rodni uloga nema svoje mesto, mora ostati izvan, jer ovakav poredak svoje granice čuva proizvodnjom sopstvene spoljašnjosti (Batler 2001, 52–57). U tom odnosu, dominantna fikcija teži jasnom razdvanju od upliva sadržaja koji joj mogu osporiti status „prirodnosti“.

S druge strane, ovo pitanje upućuje na zaključak da bi politike Prajda svoj potencijal trebalo da crpe iz feminizma. Feministička kritika rodni uloga i aktivističko nasleđe ženskog pokreta na ovim prostorima, pružaju najrelevantniju kritiku i izazov poretku koji počiva na fikciji o prirodnosti rodno ustanovljenih antagonizmima. Prvi napori LGBT organizacija u Srbiji odvijali su se u saradnji sa feminističkim i mirovnim grupama. Prema rečima Lepe Mladenović, osnivačice prve LGBT organizacije u Srbiji, Arkadije, sve lezbejske organizacije na prostoru bivše države SFRJ, nastale su iz feminističkog pokreta (Gočanin 2014, 337). Po njenim rečima, LGBT organizovanje u Srbiji je nastalo „pod uticajem razmene između aktivistkinja, feministkinja i lezbejki u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji” (ibid., 338). Uz Lepu Mladenović, osnivač Arkadije bio je i Dejan Nebrigić, kome je posvećena monografija *Buntovnik sa razlogom*, u izdanju Žena u crnom.

Do 2000. godine, rad LGBT organizacija u Srbiji je pretežno orijentisan na osnaživanje same zajednice i na rasprave unutar kruga savezničkih feminističkih i antiratnih grupa (Vučaj 2011). Prvi značajniji izlazak na javnu scenu desio se 2001, kada je Labris organizovao prvi Prajd u Srbiji koji je prekinut napadom na učesnike/ce. Više desetina njih je teže ili lakše povređeno. Iako su globalna iskustva Prajda potvrdila njegov subverzivni potencijal i političku učinkovitost, zatrpavanje poniženjem i nasiljem učesnika/ca prvog beogradskog Prajda, samo je učvrstilo granice već postojeće prakse isključivanja. U radu Sanje Kajinić, *Iskustva lezbijki na beogradskom Pride-u 2001. godine i na zagrebačkom Pride-u 2002. godine*, dat je prikaz intervjua sa aktivistkinjama koje su učestvovala na paradama ponosa u Beogradu 2001. i Zagrebu 2002. Nasilje nad učesnicima/ama Parade ponosa 2001. u Beogradu je proizvelo opštu traumu na aktivističkoj sceni u Srbiji, koja je inhibirala potencijal za javno delovanje aktivistkinja i aktivista u narednih nekoliko godina (Kajinić 2003).¹⁵ Sa druge strane, iako intervjuisane učesnice Prajda u Zagrebu svedoče o osećanju straha i visokom nivou homofobije mase koja je protestovala protiv Prajda, one govore i o osećanju velike pobeđe i ponosa nakon što se Prajd, uz zaštitu policije desio. Iako je nekoliko desetina učesnika/ca napadnuto po zavšetku događaja, simbolički značaj činjenice da je Prajd održan, nadjačao je snagu agresivne homofobije. Kasniji razvoj politika Prajda u Hrvatskoj, oslikava verovanje u kapacitet društva da se menja i snažnu usmerenost ovih politika na same građane/ke Hrvatske.

Sa druge strane, količina i brutalnost nasilja nad učesnicima/ama beogradskog Prajda 2001, ostavili su trajne posledice na dalji razvoj LGBT aktivizma u Srbiji, a izostanak šire reakcije društva na takvo nasilje, potvrdio je da je dve godine nakon završetka poslednjeg oružanog sukoba, izlazak

15 O devastirajućem efektu na sam aktivistički pokret govori i sledeće svedočanstvo navedeno u radu Sanje Kajinić:

„Jer ... naravno da je bolje bilo da ništa nije bilo nego da je ovo bilo jer je ceo pokret u Beogradu nazadovao. Odnosno aktivistkinje i aktivisti su se bacili skroz u neku situaciju mnogo težu nego što je bila. A da je cela stvar trebala da nas ohrabri i da mi budemo bolje. A mi smo deset puta gore nego pre tog dana. ... A s druge strane je bila ogromna informacija naravno o ovom društvu u kojem živimo. Znači mi smo se tada potpuno osvestili. I ne samo mi!” (Kajinić 2003, 72).

„unutrašnjih opozicija pola, roda i seksualne želje” (Batler 2010) u javni prostor, nagoveštavao neku drugu realnost. Ta realnost nije neposredno uspostavljena kao dominantna fikcija i ona je kao takva, dovodeći u pitanje veru u tu fikciju, shvaćena kao pretnja opstanku same zajednice.

Sve do 2008, vesti i tekstovi koji su se bavili LGBT osobama, ostali su deo novinskih rubrika *svet* i *zabava* (Labris 2008). Ovakav odnos medija samo je nastavljao da obnavlja veru u dominantnu fikciju izmeštajući izvanpatrijarhalne živote iz našeg neposrednog iskustva. Potvrđen je regulatorni status faličke muškosti (kako je imenuje Rosić), koja je, u ovom slučaju preko ogoljenog nasilja, uspeła da se nametne i kao regulator budućeg razvoja politika Prajda u Srbiji.

Prvi javni skup LGBT aktivista/kinja posle 2001, organizovan je tek osam godina kasnije, ispred Sava centra u Beogradu, nakon zabrane konferencije za štampu Gej strejt alijanse (GSA). Te godine je, nakon što je na zahtev Srpske pravoslavne crkve (SPC) povučen iz procedure, usvojen i Zakon o zabrani diskriminacije, kojim je zabranjena diskriminacija između ostalog, i na osnovu seksualne orijentacije. Razlozi za bojazan konzervativne javnosti zbog usvajanja ovog zakona, izrečeni su u tekstu Slobodana Antonića, „Tolerancija nije dovoljna”:

„A pošto se izgura zakonska ravnopravnost, u sledećem koraku će se zahtevati priznanje društvene jednakovrednosti. ... I već za nekoliko godina dobićemo zahtev da se kao zvanična društvena norma proglasi mišljenje kako je dotična osobina jednako vredna i poželjna kao i neka druga. Da su, recimo, homoseksualnost i heteroseksualnost jednako vredne orijentacije” (Antonić 2009).¹⁶

16 Na „strah” od normiranja homoseksualnosti upućuje i iskaz episkopa SPC, Irineja Bulovića, u emisiji „Da, možda, ne” emitovanoj na javnom servisu: „ne ugrožavamo nikoga ko u svom privatnom životu kao odrastao čovek, po svojoj volji, želi da bude homoseksualac. Ali on ne može homoseksualnost, kao svoju orijentaciju, da nametne kao društvenu normu ... zato što kroz ovaj zakon nameće sebi pravo na javno ispoljavanje privatne sklonosti” (Radio-televizija Srbije 2009). Prethodno su predstavnici tzv. tradicionalnih verskih zajednica svoje učešće uslovlili izostankom predstavnika LGBT organizacija. SPC je na taj način,

U ovom iskazu Slobodana Antonića, pored zahteva za očuvanjem postojećih principa normiranja odnosa u društvu, sagledan je i način na koji konzervativne ideologije formulišu subverzivnost – kao čin normalizacije ‚nenormalnog‘. Kada Antonić kaže „dobićemo zahtev” on evocira predstavu o *nama* kao Srbima, pravoslavicima i pre svega muškarcima. Kao takvi, „mi” smo mera razdvajanja prostora političkog i privatnog, odnosno normalnog i nenormalnog.

Te 2009. godine je obnovljena inicijativa za organizaciju Prajda i pitanje Prajda ponovo je postalo vodeće pitanje LGBT aktivizma u Srbiji. Iako je to bio prvi pokušaj¹⁷ organizacije Prajda nakon iskustva sa prebijanjem učesnika/ca 2001, on je predstavljao neku vrstu izuzetka u odnosu na kasnije pokušaje. Pre svega jer je organizacioni odbor, sastavljen pretežno od feministkinja i uz učešće muškaraca koji su bliski feminističkom pokretu, dobar deo svojih aktivnosti usmerio ka javnosti, očekujući da javnost koja je većinski homofobična, podrži pravo na različitost, i suoči se sa svojim predrasudama. Poruke javnosti su strukturirane kao odgovori na najčešće postavljena pitanja i nedoumice, uz jasan stav da nema razloga za stidljivost LGBT osoba i pravdanje većini:

- LGBT osobe, kao jednako dostojni ljudi, treba da imaju jednaka prava na neskrivanje i javno iskazivanje kao i heteroseksualni parovi i zbog toga ne smeju da budu izložene nasilju.
- Zahtevi da se LGBT osobe obavežu na privatnost i intimu u četiri zida su licemerni, jer ih se heteroseksualna većina ne pridržava (cf. Labris novine 2009a; 2009b; 2009c).

Povorku ponosa 2009. godine podržao je veliki broj ličnosti iz javnog života, akademske zajednice, i političara. Na spisku glumaca, muzičara, književnika,

kao i svim kasnijim odbijanjem da uopšte razgovara sa predstavnicima/ama LGBT organizacija, pokazala da uviđa značaj potpunog negiranja neke pojave koja je izvan rodnog obrasca i praksi.

¹⁷ Postojala je i inicijativa za organizaciju Prajda 2004. godine, ali se od nje odustalo zbog izbijanja nereda i paljenja džamija u Beogradu i Nišu, odbijanja policije da pruži adekvatnu zaštitu, i teškoćama sa *comming outom* aktivista/kinja (Vučaj 2011).

voditelja, sportista, koji su objavile organizatorke, nalazilo se 39 osoba, od kojih 19 muškaraca (Labris novine 2009d). Snimljeno je i nekoliko spotova, u kojima je osam javnih ličnosti (Dragan Bjelogrić, Mirjana Karanović, Nikola Đuričko, Milutin Petrović, Bebi Dol, Kebra, Hristina Popović, Gorčin Stojanović) podržalo Povorku ponosa, a koji su emitovani na TV B92, televiziji sa nacionalnom pokrivenošću, kao i na MTV Adria. Prajd je ukazom Vlade Srbije faktički zabranjen dan pre zakazanog datuma, izmeštanjem na drugu lokaciju, koju organizacioni odbor nije prihvatio. Vidljivost javne podrške od strane muškaraca koji su kao javne ličnosti značajni za funkcionisanje, održavanje ali i promene modela muškog rodnog identiteta, predstavljala je, unutar celog procesa koji je već po sebi predstavljen kao pretnja poretku tradicionalnih vrednosti, specifičan izazov tradicionalnom modelu maskuliniteta u Srbiji. Broj pregleda spotova na *youtube* kanalu *BelgradePride*, ukazuje da je najveće interesovanje privukla podrška Nikole Đurička i Dragana Bjelogrića (BelgradePride 2009). S jedne strane, obojica su široko poznati, deo su društvenog *mainstream-a* i percipirani su kao model „urbanih” muškaraca i zavodnika, pa je njihov čin ujedno i mesto koje destabilizuje ustaljene predstave o muškosti u Srbiji. Nikola Đuričko je kasnije govorio i o pretnjama kojima je bio izložen nakon davanja podrške Prajdu (Magazin Story 2010).

U periodu posle 2009, pitanje LGBT prava postalo je ne samo deo javne scene, nego i pitanje tzv. visoke državne politike, izdignuto do nivoa bezbednosti zemlje i njenih građana. Organizaciju Prajda su narednih godina preuzele druge osobe i udruženja. Iz delovanja politika Prajda narednih godina, primetno je da je usvojena pretpostavka o svemogućoj državi i njenim institucijama. Po tom konceptu, organizovanje Prajda shvaćeno je kao pitanje bezbednosti, zakona i političke volje, pre nego pitanje transformacije patrijarhalnog rodnog obrasca koji legitimise homofobiju. Javni dijalog i komunikacija sa LGBT zajednicom i građanima/kama nije više prioritet.

Autorski tekst Mirjane Bogdanović, članice organizacionog odbora Parade ponosa 2010. ukazuje da je, nakon zabrane 2009, najvažniji cilj odbora bio da se Prajd održi, da policija zaštiti učesnike/ce, a da je politička volja unutar Vlade Srbije, pre nego mogućnost da se deluje na javnost, presudna za

održavanje Prajda (Bogdanović 2012). Najveći deo aktivnosti organizacionog odbora bio je usmeren na pridobijanje podrške Vlade i na razgovore sa policijom. Vidljivost podrške javnih ličnosti i akademske zajednice, koja je obeležila organizaciju Prajda 2009, smanjena je 2010. S druge strane, podrška političara bila je mnogo vidljivija nego 2009. U *Godišnjem izveštaju o položaju LGBTTIQ populacije u Srbiji za 2010. godinu* organizacije Labris, ukazuje se da su organizatori 2010. odlučili da:

„ovogodišnji događaj ne bude nikako povezan sa prošlogodišnjim – umesto Povorka ponosa ... ove godine imamo Paradu; ... 2010. godine Paradu ponosa su organizovali muškarci (ukoliko ih je bilo, žene su ostale potpuno nevidljive), dok je Povorku ponosa organizovalo 6 žena i 2 muškarca” (Savić 2011, 6).

Prajd 2010. je održan uz učešće oko hiljadu ljudi, ali i napad od strane šest hiljada pripadnika desničarskih organizacija i navijačkih grupa (B92 2010). Najveći prostor u medijskim izveštajima, nastupima političara i samih organizatora, dat je nasilju, dok je sam događaj ostao u senci slika sukoba nasilnika i policije. Kao uzroci nasilja u medijima su često pominjani nezadovoljstvo mladih i njihov osećaj besperspektivnosti zbog teške ekonomske situacije. Ni organizatori Prajda u svojim javnim reakcijama nisu u većoj meri problematizovali sistem građenja i vrednovanja ponašanja u tradicionalističkom društvu u kome se muškost potvrđuje kroz nasilje i koje različite vrste nasilja tretira kao odbranu zajednice od propadanja.

Nakon iskustva iz 2001, Prajd sa hiljadu učesnika/ca, suočenih sa ozbiljnim rizicima dolaska na ovaj skup, trebalo je da bude pokazatelj javnosti, a posebno LGBT osobama i svima koji su iz straha ostali kod kuće iako su želeli/e da učestvuju na Prajdu, da građansko društvo i LGBT zajednica u Srbiji, posle 20 godina suprotstavljanja nacionalizmu, ksenofobiji i konzervativizmu, poseduju potencijale i kapacitete da utiču na promenu dominantnih modela ponašanja koji društvene odnose usklađuju sa interesima rodnog poretka. Učesnike/ce Prajda nisu ignorisali samo mediji, nego i organizacije, javne ličnosti i intelektualci koji su bili podrška LGBT pravima. U prvom planu je ostala poruka o homofobičnom društvu a ne o hrabrosti i aktivizmu učesnika/ca. Državni sekretar u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava,

Marko Karadžić (jedan od najdoslednijih zagovornika unapređenja prava LGBT osoba), nekoliko dana pred Prajd, izjavio je da to i neće biti Parada ponosa, već predstavljanje snage države da zaštiti jednu grupu ljudi koja želi da iskoristi svoja Ustavom zagarantovana prava. U izjavi koju je dao na samoj Paradi, Karadžić je konstatovao da je cela situacija u kojoj hiljade policajaca štiti učesnike Parade tužna. I predstavnik GSA, Boris Milićević, izjavio je da je osnovno pitanje Parade ponosa, da li će država vršiti vlast ili ne. U tom smislu ne čudi da su se predstavnici Dveri često nadovezivali na ove izjave, tvrdeći da je Parada ponosa državni projekat (Radio-televizija Srbije 2010).

Kopirajući model organizacije iz 2010, organizacioni odbor Parade ponosa 2011. godine još više je izolovao svoj rad od javnosti i aktivističke scene. I kada je nekoliko meseci pre datuma kada je planiran Prajd, gradonačelnik Beograda javno doveo u pitanje njegovo održavanje i svrsishodnost, organizatori su ostali čvrsti u strategiji oslanjanja na državu, očekujući da ona iskoristi svoju moć da utiče na odnose u društvu koje Prajd čine mogućim ili nemogućim.¹⁸ Ograđivanje političara i političkih stranaka od Prajda, uglavnom se oslanjalo na upozorenja o spremnosti velikog broja ljudi na nasilje u slučaju da se Prajd održi, što je bilo i opravdanje za njegovu konačnu zabranu, čime je zaokružen okvir proizvodnje stereotipa o Prajdu kao uzroku nasilja (Vesti online 2011).

I 2012. godine, organizatori su potvrdili svoj kurs oslanjanja na političku volju kada je u pitanju pravo na javno okupljanje LGBT osoba. Na konferenciji za štampu održanoj 20. septembra 2012. član odbora, Goran Miletić je izjavio:

„Budući da u Srbiji sve zavisi od vlasti i politike ovo će biti test za novu vlast ... ono što je bio naš problem tokom leta jeste da se formira vlada ... mi imamo novu vladu...to ne mora da znači pozitivan efekat, ali ... ni negativan efekat. Verujem da su neke stvari sazrele, postoje neke stvari koje su pozitivne ... nas državni organi sada sami zovu da razgovaramo o tome šta da urade ...

18 Iako je, nakon nasilja na Paradi 2010, iz samih struktura vlasti najavljen obračun sa grupama koje su vrše nasilje, do jeseni 2011, kada je Parada trebalo da se održi, izrečeno je samo nekoliko osuđujućih presuda. Juna 2011. Ustavni sud je zabranio neonacističku (neformalnu) organizaciju Nacionalni stroj, čiji su pripadnici učestvovali u razbijanju Parade 2001. i u nasilju na Paradi 2010. godine (Ustavni sud Republike Srbije 2011).

ali u ovakvoj državi, kao što smo videli 2009. i 2011. nemate jasne garancije da vlast neće da pribegne kršenju Ustava i zakona” (Organizacioni odbor Parade ponosa 2012).

Godine 2012, organizatori Prajda su više puta ukazali da homofobija i nasilje kao poželjni obrasci ponašanja predstavljaju opasnost za sve članove društva. Goran Miletić je izjavio i da je incident kada je gej mladić fizički napadnut mesarskim čekićem nedaleko od gej kluba, pokazatelj opšteg stanja nesigurnosti i da svaki roditelj treba da se zabrine zbog ljudi koji vrše nasilje, jer oni ugrožavaju bezbednost njihove dece bez obzira da li su ona deo LGBT zajednice ili ne.¹⁹ U jednoj od najgledanijih političkih emisija, u *Utisku nedelje*, i Boban Stojanović, član Organizacionog odbora, naglasio je opštu štetnost netolerancije za odnose u društvu:

„Ako tu (o paradi) raspravlja savet za nacionalnu bezbednost, onda je ovo društvo u dubokom blatu. Ako hiljadu ljudi ne može da prošeta ulicama grada ... onda je to problem koji ima svaki građanin i svaka građanka” (TV B92 2012).

Tokom procesa priprema za Prajd, pojavio se dodatni predmet sporenja sa oponentima – izložba *Ecce Hommo*, najavljena kao deo programa *Pride week*, sa postavkom 12 fotografija umetnice Elizabet Olson Valin (Elisabeth Ohlson Wallin), koje pokazuju Isusa sa transseksualcima, HIV pozitivnim osobama i gej muškarcima. U pomenutoj emisiji *Utisak nedelje*, na primedbu da je izložba uvredljiva za vernike, Stojanović je pojasnio da izložba, kroz gej prizvuk, propituje koliko je odnos hrišćanske religije prema marginalizovanim grupama iskren: „ovde je sve provokacija, 2011. je zabranjena šetnja i rečeno idite u četiri zida i radite šta hoćete, sad ni tu nije dovoljno dobro” (ibid.).

19 Pomenuta izjava je značajna, jer informiše javnost o štetnosti netolerancije i homofobije koja stvara opštu atmosferu straha i nebezbednosti u društvu, i kod ljudi koji ne moraju da pripadaju nekoj manjinskoj grupi. Međutim, ovo je jedna od retkih izjava koja, data kao odgovor na pitanje u završnom delu konferencije za štampu, nije prenetu u medijima. Mediji su sa konferencije preneli informacije iznete u uvodnim izlaganjima, prevashodno o očekivanjima organizatora vezanim za bezbednost i političku podršku samom Prajdu (Organizacioni odbor Parade ponosa 2012).

Izložba je u javnosti propitivana i sa stanovišta svrsishodnosti vezane za ciljeve LGBT organizacija. Na konstataciju da bi nekom drugačijom izložbom postigli bolje razumevanje, Stojanović je odgovorio protivpitanjem: „Zašto jedna manjinska grupa uvek mora da se opravdava većini? Ima (u okviru *Pride week-a*), puno tema koje se bave nasiljem, institucionalnim problemima, diskriminacijom” (ibid.).²⁰

Izložba je organizovana uz prisustvo brojnih policijskih snaga. Mediji su objavili da je postavku štitilo 2000 policajaca. Iako je i od strane policije i medija najavljena kao visokorizičan događaj, na protestu protiv održavanja izložbe pojavile su se dve grupe od po 15-20 građana/ki.

Jedan od retkih primera aktivističkog delovanja (u periodu od 2010. do 2013) na razbijanju heteronormativne definicije javnog prostora,²¹ bio je performans javnog venčanja dve devojke u centru Beograda. Mediji su izvestili javnost i prikazali performans, a u nekoliko dana snimak je samo na *youtube* sajtu za podelu video sadržaja imao oko 150.000 pregleda. Nekoliko meseci ranije, Dan ponosa LGBT osoba, obeležen je uličnom šetnjom 40-ak osoba, sa jasnim obeležjima LGBT pokreta (B92 2012). Skup je obezbeđivalo 30-ak policajaca i prošao je bez incidenata. Dan ponosa LGBT osoba obeležen je na isti način i naredne godine, uz učešće više od sto aktivista/kinja (*Blic* 2013). Organizacioni odbor Parade ponosa nije učestvovao ni u organizovanju šetnje niti u samoj šetnji 2013. Pripreme za Prajd 2013. prošle su bez ikakvog učešća organizatora u

20 Možda je najznačajniju poruku u emisiji izrekla voditeljka Olja Bečković koja je zapitala predstavnika Dveri, kakve su to porodične vrednosti, ako one ne vrednuju ljude koji su takođe nečija deca i zovu na protest zbog toga što se šetaju. Istu poruku je saopštio i Predrag Azdejković, predsednik Gej lezbejskog info centra (GLIC), u emisiji Ring, televizije Pink (TV Pink 2012).

21 Kao što ističe Kerol Pejtmen (Carole Pateman), polni karakter društvenog ugovora, uslovio je sagledavanje odnosa između javne i privatne sfere, tako što je potonja označena politički nerelevantnom (Pejtmen 2001). U kontekstu prisustva homoseksualne egzistencije u javnosti, heteronormativna definicija javnog prostora, proizilazi iz principa da sve ono što je izvan heteronormativne matrice biva isključeno iz javnog, i gurnuto u sferu privatnog. Time postaje politički nevidljivo i nerelevantno. Očigledan primer ovakve podele je zahtev da homoseksualnost ostane slobodna „ali samo u svoja četiri zida”.

medijskim debatama, i komunikacija sa javnošću odvijala se na konferencijama za štampu organizacionog odbora, na kojima su se organizatori bavili tekućim razgovorima sa institucijama, mogućnostima da Prajd bude održan ili ponovo zabranjen, oslanjajući se i na odluku Ustavnog suda koji je odluke o zabranama 2009. i 2011. ocenio neustavnim (Ustavni sud Republike Srbije 2013). Na njima su mediji informisani o detaljima programa Nedelje ponosa, kulturnih događanja koja prate organizaciju Prajda (Organizacioni odbor Parade ponosa 2013). Na panelima u okviru Nedelje ponosa bilo je diskusija vezanih za stvarni život LGBT osoba, problemima u porodici, „izlasku iz ormara” (*coming out*), smislu poruke da homoseksualnost treba da ostane u „četiri zida”, ali te teme nisu bile deo poruka koje su stizale do šire javnosti.

Zabrane Prajda 2009, 2011, 2012. i 2013, pokazale su da zvanične politike ne proizilaze iz Ustava, zakona, ni proklamovane posvećenosti evropskim integracijama, nego iz straha od konfrontacije sa većinski homofobičnom javnošću. Iako bi strah političara od javnosti trebalo da predstavlja tekovinu demokratije, u društvima bez jakog demokratskog nasleđa, kohezija javnosti se ostvaruje kroz učestvovanje u vladajućem poretku simbola i normi. Taj poredak je utemeljen u tradicionalnim predstavama o rodu. Tako i politike Prajda koje su okrenute lobiranju političara i institucija nemaju kapacitet da pokrenu procese promišljanja u društvu, potrebne za subverziju rodnog modela koji legitimishe homofobiju i nasilje. U odnosu na forme maskuliniteta koje su deo homofobičnog (heteronormativnog) poretka gotovo da nije bilo nikakvog sadržaja osim par poruka o opštoj izloženosti nasilju i potencijalnoj nebezbednosti za sve, ukoliko se nasilje promoviše kao regulator prava jedne društvene grupe, u ovom slučaju LGBT osoba. Ova poruka je trebalo da bude osnov za nadgradnju strategije javnih kampanja koje bi u sledećem koraku, podstakle muškarce da promisle svoju poslušnost poretku koji im nameće potrebe i načine na koje se smeju ponašati kako ne bi bili isključeni iz sveta muškaraca.

Argument da svi ljudi po zakonu imaju ista prava ne govori mnogo o sistemima isključivanja koji prethode i uslovljavaju ponašanja i odnose u društvu, zajedno sa ponašanjem vlasti. Ovaj argument ne govori mnogo ni o posledicama isključivanja bilo koje grupe iz korpusa prava koje imaju svi građani. Te posledice uvek, osim isključene grupe, oseća i celo društvo.

Snaga navedenog argumenta se iscrpljuje i zato što koncept ljudskosti u rodno ustrojenom i tradicionalističkom društvu isključuje homoseksualnost.

Fokusom na usko organizaciona pitanja Prajda u periodu 2010–2013, propuštena je šansa da se kroz komunikaciju u medijskom prostoru koji je otvoren nastojanjima da se Prajd održi, dovedu u pitanje osnovni postulati i vrednosti konzervativnih politika i rodni modeli ponašanja (pre svega maskulini), koji proizvode sistem represije koji sve građane i građanke upodobljuje interesima očuvanja patrijarhalnog poretka.

Kao što je nasilje nad učesnicima/ama Prajda 2001. „omeđilo” LGBT aktivizam izbacujući ga iz javnog i političkog prostora, tako je zabrana Prajda 2009. uticala na kasniji razvoj politika Prajda, koje su pristale da saučestvuju u postojećim praksama političkog života u Srbiji. Taj život, lišen demokratskog nasleđa, izbegava javno debatovanje i promišljanje najznačajnijih političkih paradigmi konzervativnog i rodno ustojenog društva i nastoji da sve političke inicijative zadrži u okvirima koji su zadati već postojećim odnosima moći glavnih političkih faktora. Drugim rečima, LGBT aktivizam je sveden na delovanje u prostoru koji je ograničen političkim interesima partija koje su trenutno u vlasti, nedovršenim i nekompetentnim institucijama sistema, strategijama nacional-konzervativnih politika i organizovanih grupa nasilnika. Svi ti interesi funkcionišu unutar simboličkog poretka u kome nema mesta za homoseksualnost.

POLITIKE PRAJDA I MOGUĆI PRAVCI BUDUĆEG DELOVANJA

Posle petogodišnjeg procesa koji nije doneo željene rezultate, iz samih LGBT organizacija se čuju mišljenja da je Prajd samo jedan u nizu metoda borbe za unapređenje prava LGBT osoba (Bogdanović 2013; Gej strejt alijansa 2013). Iako je ovakvo mišljenje formalno tačno, ono predstavlja opšte mesto kojim se relativizuje značaj Prajda u odnosu na druge vrste aktivnosti na unapređenju LGBT prava.

Heteronormativna matrica društva u Srbiji ponajbolje je sagledana kroz definiciju javnog prostora u kome nema mesta za živote koji takvoj matrici

ne pripadaju. Izlazak unutrašnjih opozicija pola, roda i seksualne želje u javni prostor, jeste najava neke drugačije realnosti, one koja nije neposredno uspostavljena kao dominantna fikcija i koja kao takva, dovodeći u pitanje veru u tu fikciju, redefiniše i heteronormativne principe funkcionisanja same zajednice. Zato je učinak Prajda drugačiji od učinaka drugih metoda borbe. Prajd ima i snažan uticaj na preoznačavanje dominantno maskuline kategorije – ponosa, dajući joj jedan novi i potpuno *bespravni* smisao. Oni identiteti i prakse, koji svoje mesto ne nalaze u korpusu uloga koje propisuje rod, jesu obezvređeni, a kao takvi ne mogu osećati ni ponos. Na manifestaciji kakva je Prajd, zatečeno praktikovanje ponosa *ispravnih, normalnih ili zdravih*, ustupa mesto ponosu *osporenih*.

Iako istorijska referenca kakva postoji u SAD kada je u pitanju Stounvolaska pobuna²², u Srbiji ne postoji (Maljković 2014), ona može biti izvedena iz činjenice da LGBT osobe u Srbiji ne pristaju na obespravljenost i ponižavanja kojima su izložene, između ostalog, i kroz zahtev da svoje postojanje svedu na četiri zida.

Militantni oblik maskuliniteta, nakon završetka ratova u bivšoj SFRJ, iako manje vidljiv, nije u potpunosti izgubio moć. Vrlo čest oblik nasilja u javnom prostoru (fizičko nasilje u školi, tuče, prebijanja na ulici), jeste nasilje muškaraca nad muškarcima, koji kroz pretrpljeno nasilje, kao *drugi*, postaju refleksija moći nasilnika. Istraživanje koje je sproveo Beogradski centar za bezbednosnu politiku septembra 2012, pokazuje da bi 35% građana Srbije počinilo nasilje da bi odbranilo tradicionalne vrednosti i način života (Beogradski centar za bezbednosnu politiku 2012). Istovremeno, muškarci u Srbiji su nastavili da vrše međusobnu razmenu moći isključivanjem *drugih* i kroz druge, manje militantne, ali raširenije modele represije.

I pre izbijanja rata, neke feministkinje u Srbiji, bavile su se fenomenom muškog „pristanka” da budu instrument prisile u uspostavljanju patrijarhalnog

22 Stounvol (Stonewall) je ime bara u kojem su se okupljale LGBT osobe, i gde se, u noći između 27. i 28. juna 1969, desio prvi javni i zabeleženi čin otpora LGBT osoba prema represiji koju su trpele od policije u Njujorku. U znak sećanja na ovaj događaj, Međunarodni dan ponosa se obeležava 27. juna.

društvenog poretka. U tekstu „Bivša muškost i ženskost bivših građana bivše Jugoslavije, Žarana Papić se usmerava na pitanje transformacije cilja instrumentalizacije muškosti” (Papić 2012c). Predratni tip muškosti, izmenjen u odnosu na zastareli, patrijarhalni i herojski tip, nije odgovarao potrebi za lakim i bespogovornim ubijanjem:

„Da bi neko bio spreman na takva surova dela, taj neko mora da bude poslušan i podređen ... obični, „normalni” ljudi moraju pre svega da se odreknu, ili da izgube vlastitu individualnost, samosvest i etičke kodove” (ibid., 189).

Prepoznajući potrebu za bavljenje sferom muškosti i mehanizmima kojima se muškost instrumentalizuje, Žarana Papić je dala osnov, koji LGBT organizacije mogu da koriste za nadogradnju svojih politika i dovedu u pitanje znak jednakosti između očuvanja patrijarhalnog rodnog poretka i heteronormativnosti, s jedne strane, i interesa muškaraca, s druge strane. To ne bi bio prvi primer aktivizma koji sa pozicija vrednosti feminizma poziva muškarce da odbiju poslušnost zahtevima svojih muških rodnih uloga. Žene u crnom, organizacija u kojoj su bili/e aktivne/e i mnogi LGBT aktivisti/kinje u Srbiji, realizovale su tokom ratova devedesetih, brojne aktivnosti podrške dezerterima i javno pozivale muškarce na neposlušnost naciji. Njihov prostor za delovanje i mogućnosti za obraćanje široj javnosti, u to vreme, bili su mnogostruko manji, od onog koji danas imaju LGBT organizacije u Srbiji.

Bavljenje različitim konceptima maskuliniteta, prisutno je i u publikacijama koje su u prošlosti izdavale LGBT organizacije. Boban Stojanović, koji je i jedna od vodećih osoba u organizacionom odboru Prajda, napisao je dva teksta u kojima se bavi ovim problemom. U tekstu „Patrijarhalna solidarnost među muškarcima”, Stojanović opisuje karakteristike procesa izgradnje solidarnosti kod muškaraca u Srbiji, kroz različite forme potvrđivanja maskulinog identiteta – bratimljenja, kumstva, nasilja, militarizma, uniformnosti itd. (Stojanović 2006). Analiza uniformnosti, očitava svest autora o mehanizmima prinude i nasilja kojima se muškarci uteruju u rodne uloge (ibid.).²³ On

23 Stojanović ističe i da represija roditelja da im sin ne bude drugačiji ima dve strane: istovremeno je teško i sinu i roditeljima. Ovi drugi, pod presijom neprestano preispituju gde su pogrešili jer je njihov sin drugačiji.

zagovara izgradnju određene alternative koja bi pomogla da se menja odnos muškarca prema njegovom maskulinitetu – upravo ono što bi trebalo da bude znatan deo politika koje teže promeni heteronormativne društvene matrice.

Nasleđe delovanja feminističkog pokreta ukazuje na posvećenost dijalogu sa širokim spektrom društvenih grupa i različitim vaninstitucionalnim i institucionalnim mehanizmima delovanja.²⁴ S druge strane, trenutna slika LGBT aktivizma, pokazuje usmerenost na institucije, političare i policiju, uz zapostavljanje dijaloga sa društvom. Pomak u javnom dijalogu i osvajanju javne podrške koji je 2009. ostvaren uprkos zabrani Prajda, nije postao osnova za dalju nadogradnju i unapređenje procesa organizacije.²⁵ Naprotiv, koncept organizacije Prajda 2009, odbačen je u celini, a fokus delovanja je, sa javnosti, preusmeren na političke stranke i institucije koje u društvu bez jakog demokratskog nasleđa uglavnom nemaju stvarnu moć. Za potvrdu ove tvrdnje može se izdvojiti jedan od primera kakvih je puno, ali je veoma indikativan i jasan. Gostujući u *Utisku nedelje*, nakon zabrane Parade ponosa 2011, gradonačelnik Beograda je istakao da je i pored svog ličnog protivljenja toj manifestaciji, uvek prema organizatorima bio predusretljiv, uz napomenu da je mogao da kaže gradskoj vlasti da ne saraduje i da se u tom slučaju organizatorima niko ni na telefon ne bi javio (TV B92 2011). U situaciji kada funkcionisanje institucija više zavisi od ličnih stavova i procena političara nego od procedura i demokratskih načela, svrsishodnije je fokusirati se na one mehanizme delovanja, koje mogu kontrolisati sami aktivisti/kinje i što je više moguće, izmestiti proces i aktivnosti organizacije Prajda iz sfere u kojoj ona presudno zavisi od pragmatičnih i homofobičnih nosilaca javnih funkcija.

24 Delovanje Žena u crnom je najprepoznatljivije kroz javne akcije ove organizacije i subverzivnu estetiku izražavanja ženske neposlušnosti. Istovremeno, delovanje mnogih ženskih feminističkih organizacija usmereno je u prvom redu na institucije.

25 Kroz organizaciju Povorke ponosa 2009, javnost je tek počela da dobija informacije o različitim perspektivama uključenja teme LGBT prava u politički prostor. Za tu fazu razvoja debate o pravima LGBT osoba (treba imati u vidu da je to bio prvi ozbiljan pokušaj da se organizuje Prajd posle osam godina), ovaj proces je bio dovoljno strukturiran, autonoman i komunikativan. Cilj organizatorke, da kroz sam proces pripreme i kampanje zadobiju podršku znatnog dela javnih ličnosti i akademske javnosti, i da tu podršku učine vidljivom i jasnom, u najvećem delu je ispunjen.

ZAKLJUČAK

Prethodna analiza ukazuje na potrebu da politike Prajda svoje javno delovanje usmere na osporavanje dominantne fikcije srpskog društva utemeljene u heteronormativnim predstavama o rodu. Različiti modeli maskuliniteta, kao varijacije praksi koje čine muškarca u Srbiji, usmereni su na odbranu ovakvog poretka. Njihova militantnost se uvek iznova reafirmiše i kao takvi, oni zahtevaju poseban fokus politika Prajda u budućnosti. Dijalog sa javnošću, unutar politika Prajda, trebalo bi da bude intenzivniji i da ima u vidu muškarce kao posebnu ciljnu grupu. Hegemoni maskuliniteti vrše nasilje nad slobodom i individualnošću muškaraca. Tradicionalna podela rodni uloga kroz koju je muškarcima homofobija prisajedinjena kao imperativ, uspostavila je represivni okvir koji reguliše njihove živote, raščinjavajući njihove želje i potrebe. To je poruka koja LGBT aktivizmu daje šansu da menja odnos muškaraca prema poretku koji u sadašnjim okolnostima nastoje da očuvaju. Osnivanje grupa muškaraca protiv nasilja može bitno da dovede u pitanje zatečena patrijarhalna savezništva. Njihove aktivnosti mogu da pomognu politike za unapređenje prava LGBT osoba, ali je potrebno i da LGBT organizacije počnu da veruju u takvu mogućnost. Nasilje na Prajdu 2001, kao praktično ispoljavanje moći najmilitantnijeg modela maskuliniteta u Srbiji, upisalo je distanciranost i nepoverenje prema muškarcima u kasnijem LGBT aktivizmu. Postoji potreba da se izađe iz okvira koji je uspostavljen kroz takvu maskulinu agresiju. Ako je najviši cilj konzervativnih politika da onemoguće vidljivost izvanpatrijarhalnih života, koristeći antagonizam muškarca u odnosu na svaki izazov heteronormativnom poretku, onda je subverzija tog antagonizma istovremeno i šansa za buduće preoznačavanje opsega mogućih i nemogućih životnih praksi u Srbiji.

Ovakav projekat unutar politika Prajda zahteva povratak feminizmu. Sigurno je da unutar LGBT aktivizma postoji razvijena svest o tome da je homofobija posledica rodne regulacije odnosa u društvu, ali to se ne vidi iz javnog delovanja politika Prajda. Upravo su feministička kritika i nasleđe feminističkog aktivizma u Srbiji, oslonci potrebni politikama Prajda, kako bi u kontekstu teme ovog rada, dovele u pitanje dominantne modele maskuliniteta, kao glavnih elemenata korekcije normativno neprihvatljivih formi postojanja u Srbiji. Kao što ističe Kerol Pejtmn, polni karakter društvenog ugovora, uslovio je sagledavanje odnosa između javne i privatne sfere, tako što je

potonja označena politički nerelevantnom (Pejtmen 2001). Pitanje odnosa među polovima, utemeljeno u heteronormativnoj matrici mišljenja o rodu, smatra se delom privatne sfere porodičnih odnosa i delegitimisano je kao politička tema. Sagledavajući ovaj stav, može se zaključiti i da su rasprave o rodnim mehanizmima društvene represije ostale na margini debata koje opisuju politički prostor Srbije. Posledično, jedan od zadataka politika unapređenja prava LGBT osoba jeste da znatno interesovanje javnosti i prisutnost u medijima iskoriste tako da temu rodne proizvodnje društvenih odnosa nametnu kao društveno-politički relevantnu.

LITERATURA

- Batler, Džudit. 2001. *Tela koja nešto znače: o diksurzivnim granicama ,pola'*. Beograd: Samizdat B92.
- Batler, Džudit. 2010. *Nevolja s rodom*. Loznica: Karpos.
- Beogradski centar za bezbednosnu politiku. 2012. *Građani Srbije o bezbednosti – potencijal za nasilje*. Beograd: Beogradski centar za bezbednosnu politiku. http://www.mc.rs/upload/documents/saopštenja_izvestaji/2012/112312_BCBP-istrazivanje.pdf
- Blagojević, Jelisaveta. 2006. „S one strane binarnih opozicija: teorijska razjašnjenja pojma rod.” *Genero: časopis za feminističku teoriju* 8/9: 47–63.
- Burdije, Pjer. 2001. *Vladavina muškaraca*. Podgorica: CID, Univerzitet Crne Gore.
- Butler, Judith. 2005. *Raščinjavanje roda*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- Connel, R. W. 2005. *Masculinities*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Čolović, Ivan. 2000. *Politika simbola – ogledi o političkoj antropologiji*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Fuko, Mišel. 2006. *Istorija seksualnosti I*. Loznica: Karpos.
- Geertz, Clifford. 1973. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books..
- Gočanin, Sonja. 2014. „Počeci LGBT organizovanja u Srbiji: pismo iz Slovenije koje je pokrenulo istoriju.” U *Među nama: neispričane priče gej i lezbejskih života*, ur. Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević, 334–346. Beograd: Hartefakt fond.

- Grujić, Marija. 2012. „Beli rendžer na čelu Dragojevićeve Parade.” *Sarajevske sveske* 39/40: 176–192.
- hooks, bell. 2000. *Feminism Is for Everybody: Pasionate Politics*. Cambridge, MA: South End Press.
- hooks, bell. 2004. „Understanding Patriarchy.” In *The Will to Change: Man, Masculinity and Love*, 17–33. New York: Atria Books.
- Kajinić, Sanja. 2003. *Iskustva lezbijki na beogradskom Pride-u 2001. godine i zagrebačkom Pride-u 2002. godine*. MA Thesis, Central European University.
- Koteska, Jasna. 2012. „Tri funkcije balkanske muškosti.” *Sarajevske sveske* 39/ 40: 115–130.
- Labris. 2008. *Lezbejska i gej populacija u štampanim medijima u Srbiji*. Beograd: Labris. <http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2013/06/Lezbejska-i-gej-populacija-u-stampanim-medijima-u-Srbiji-2008.pdf>
- Lerner, Gerda. 1987. *The Creation of Patriarchy*. New York: Oxford University Press.
- Maljković, Dušan. 2014. „To radi u teoriji, ali ne u praksi’: identitetski (LGBT) aktivizam protiv kvir aktivizma.” U *Među nama: neispričane priče gej i lezbejskih života*, ur. Jelisaveta Blagojević i Olga Dimitrijević, 360–383. Beograd: Hartefakt fond.
- Millet, Kate. 1969. *Sexual Politics*. St Albans, Herts: Granada Publishing.
- Nagel, Joane. 1998. „Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations.” *Ethnic and Racial Studies* 21(2): 242–269.
- Papić, Žarana. 2012a. „Emancipacija u granicama tradicionalne svijesti.” U *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002*, ur. Adriana Zaharijević, Daša Duhaček, Zorica Ivanović, 67–70. Beograd: Centar za studije roda i politke, Rekonstrukcija ženski fond, Žene u crnom.
- Papić, Žarana. 2012b. „Telo kao proces u toku.” U *Žarana Papić. Tekstovi 1977–2002*, ur. Adriana Zaharijević, Daša Duhaček, Zorica Ivanović, 149–177. Beograd: Centar za studije roda i politke, Rekonstrukcija ženski fond, Žene u crnom.
- Papić, Žarana. 2012c. „Bivša muškost i ženskost bivših građana bivše Jugoslavije.” U *Žarana Papić. Tekstovi 1977 – 2002*, ur. Adriana Zaharijević, Daša Duhaček, Zorica Ivanović, 179–193. Beograd: Centar za studije roda i politke, Rekonstrukcija ženski fond, Žene u crnom.
- Pejtmen, Kerol. 2001. *Polni ugovor*. Beograd: Feministička 94.

- Rosić, Tatjana. 2012. „Panika u redovima tj. Balkan, zemlja s one strane ogledala.” *Sarajevske sveske* 39/40: 49–71.
- Savić, Marija, ur. 2011. *Godišnji izveštaj o položaju LGBTTIQ populacije u Srbiji za 2010. godinu*. Beograd: Labris
- Šmale, Wolfgang. 2011. *Istorija muškosti u Evropi (1450-2000)*. Beograd: Clio.
- Vučaj, Sunčica. 2011. „Lezbejska egzistencija u tranziciji?” U *Izgubljeno u tranziciji – kritička analiza procesa društvene transformacije*, ur. Ana Veselinović, Petar Atanacković i Željko Klarić, 162–179. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.

Web stranice i medijski izvori

- Antonić, Slobodan. 2009. „Tolerancija nije dovoljna.” *Politika*, 19. mart. Pristupljeno 20. oktobra 2013. <http://www.politika.rs/pogledi/Slobodan-Antonic/TOLERANCIJA-NIJE-DOVOLJNA.lt.html>
- B92. 2010. „Hiljadu učesnika na Paradi ponosa.” *B92.net*, 10. oktobar. Pristupljeno 2. januara 2013. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=10&dd=10&nav_category=12&nav_id=464299
- B92. 2012. „Neočekivani Prajd u centru Beograda.” *B92.net*, 27. jun. Pristupljeno 14. novembra 2012. http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2012&mm=06&dd=27&nav_id=621934
- BelgradePride. 2009. „BelgradePride YouTube Video Channel.” *Youtube.com*, 11. septembar. Pristupljeno 25. oktobra 2014. <https://www.youtube.com/user/BelgradePride/videos>
- Blic. 2013. „Mini prajd održan u centru Beograda bez incidenata: želimo dostojanstven život.” *Blic*, 27. jun. Pristupljeno 12. decembra 2013. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/390360/Mini-prajd-odrzan-u-centru-Beograda-bez-incidenta-Zelimo-dostojanstven-zivot>
- Bogdanović, Mirjana. 2012. „Kako sam napravila Prajd.” *Optimist* 8: 50–53. Pristupljeno 20. oktobra 2014. <http://www.optimist.rs/optimist-008-septembar-oktobar-2012/>
- Bogdanović, Mirjana. 2013. „Paradu ponosa vratiti LGBT zajednici.” *Optimist* 14: 20–21. Pristupljeno 12. decembra 2013. <http://www.optimist.rs/optimist-014-septembar-oktobar-2013/>

- Demokratski politički forum. 2007a. „Izlaganje Ivane Stefanović u okviru debate ‚Kultura kao samoodbrana društva i ličnosti.’” *Demokratski politički forum*, 26. septembar. Pristupljeno 24. oktobra 2014. <http://www.politickiforum.org/index.php?vrsta=tribina&kategorija=&tekst=7&naredba=prikaz#113>
- Demokratski politički forum. 2007b. „Izlaganje Milene Dragičević Šešić u okviru debate ‚Kultura kao samoodbrana društva i ličnosti.’” *Demokratski politički forum*, 26. septembar. Pristupljeno 24. oktobra 2014. <http://www.politickiforum.org/index.php?vrsta=tribina&kategorija=&tekst=7&naredba=prikaz#113>
- Dveri. 2013. „Zahtevamo zabranu ‚Velikog brata’ i rijaliti šou emisija u Srbiji.” *Dveri*, 30. mart. Pristupljeno 20. oktobra 2014. <http://dverisrpske.com/sr/nas-stav/2589-zahtevamo-zabranu-velikog-brata-i-ostalih-rijaliti-sou-emisija.html>
- Gej strejt alijansa. 2010. *Predrasude na videlo – homofobija u Srbiji, istraživanje i analiza javnog mnjenja; stavova GLBT populacije; diskriminacije na radnom mestu*. Beograd: Gej strejt alijansa. Pristupljeno 19. juna 2012. <http://gsa.org.rs/wp-content/uploads/2012/03/Istrazivanje-Predrasude-Na-Videlo-2010-GSA.pdf>
- Gej strejt alijansa. 2013. „Ne pravim kompromise oko ‚javnosti’ moje seksualne orijentacije: intervju sa Milanom Pantelićem.” *Gej strejt alijansa*, novembar. Pristupljeno 12. decembra 2013. <http://gsa.org.rs/2013/11/mi-smo-gsa-milan-pantelic-ne-pravim-kompromise-ok-javnosti-moje-seksualne-orijentacije/>
- Labris novine. 2009a. „(Homo)seksualna panika: intervju sa Majdom Puačom.” *Labris novine* 24: 4–5. Pristupljeno 20. oktobra 2014. <http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2013/07/Labris-novine-broj-24-2009.pdf>
- Labris novine. 2009b. „Zašto ne postoji nacionalni savet za pitanje većine: intervju sa Draganom Vučković.” *Labris novine* 24: 6–7. Pristupljeno 20. oktobra 2014. <http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2013/07/Labris-novine-broj-24-2009.pdf>
- Labris novine. 2009c. „Radujem se jer smo različiti: intervju sa Marijom Savić.” *Labris novine* 24: 7–8. Pristupljeno 20. oktobra 2014. <http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2013/07/Labris-novine-broj-24-2009.pdf>
- Labris novine. 2009d. „Podrška javnih ličnosti.” *Labris novine* 24: 10. Pristupljeno 20. oktobra 2014. <http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2013/07/Labris-novine-broj-24-2009.pdf>

- Magazin Story. 2010. „Tolerišimo druge i bez ličnog interesa: intervju sa Nikolom Đuričkom.” *Magazin Story*, 6. maj. Pristupljeno 20. oktobra 2014. <http://www.story.rs/intervju/8669-nikola-duricko-tolerisimo-druge-i-bez-licnih-interesa.html>
- Organizacioni odbor Parade ponosa. 2012. „Priprema programa Pride Week-a i šetnje koja će biti održana 6. oktobra, 2012. godine.” *Medija centar Beograd*, 20. septembar. Pristupljeno 20. juna 2013. <http://www.mc.rs/priprema-programa-pride-week-a-i-setnja-koja-ce-bitu-odrzana-6-oktobra-2012-godine.4.html?eventId=8679>
- Organizacioni odbor Parade ponosa. 2013. „Konferencija za novinare Organizacionog odbora Beograd Prajda 2013.” *Medija centar Beograd*, 23. septembar. Pristupljeno 11. decembra 2013. <http://www.mc.rs/beograd-prajd-2013.4.html?eventId=9114>,
- Otvoreni parlament. 2014. *Žene u parlamentu – samo kvota ili stvarni slučaj*. Pristupljeno 20. oktobra 2014. http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/Zene_u_parlamentu_Samo_kvota_ili_stvarni_uticaj.pdf
- Poverenica za zaštitu ravnopravnosti. 2011. „Preporuka Ministarstvu prosvete i nauke RS, NPS i Zavodu za unapređenje kvaliteta vaspitanja i obrazovanja za uklanjanje diskriminatornih sadržaja iz nastavnih materijala i prakse i promovisanje tolerancije i poštovanja ljudskih prava.” Pristupljeno 24. oktobra 2014. <http://www.ravnopravnost.gov.rs/sr/preporuke-mera-organima-javne-vlasti/preporuka-ministarstvu-prosvete-i-nauke-republike-srbije-skupštini-nacionalnom-prosvetnom>
- Radio Slobodna Evropa. 2009. „Kosovski mit kamen o vratu Srbije: intervju sa Ivanom Čolovićem i Svetlanom Slapšak.” *Radio Slobodna Evropa*, 2. maj. Pristupljeno 6. aprila, 2012. http://www.slobodnaevropa.org/content/most_kosovo_mit/1620087.html
- Radio-televizija Srbije. 2009. „Da, možda, ne.” *Radio-televizija Srbije*, 18. mart.
- Radio-televizija Srbije. 2010. „Da, možda, ne.” *Radio-televizija Srbije*, 1. oktobar.
- Stojanović, Boban. 2006. „Patrijarhalna solidarnost među muškarcima.” *Gayecho*, 20. april. Pristupljeno 4. novembra 2014. <http://www.gayecho.com/kolumna.aspx?id=4008#.VFfSkDTF8Up>
- TV B92. 2011. „Utisak nedelje.” *TV B92*, 2. oktobar. Pristupljeno 24. oktobra 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=nTDZ2WN3H4k>
- TV B92. 2012. „Utisak nedelje.” *TVB92*, 31. septembar. Pristupljeno 19. novembra 2012. http://www.b92.net/video/video.php?nav_category=907&nav_id=647579
- TV Pink. 2012. „Ring.” *TV Pink*, 28. septembar. Pristupljeno 21. novembra 2012. <http://www.youtube.com/watch?v=CzkgPGo2tcw>

Ustavni sud Republike Srbije. 2011. „Nacionalni stroj’ tajno udruženje, delovanje zabranjeno Ustavom.” Beograd: Ustavni sud Republike Srbije. Pristupljeno 20. juna 2013. http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/0-101449/nacionalni-stroj-tajno-udruzenje-delovanje-zabranjeno-ustavom?_qs=nacionalni%20stroj

Ustavni sud Republike Srbije. 2013. „Odluka o ustavnoj žalbi Udruženja Parada ponosa Beograd.” Beograd: Ustavni sud Republike Srbije. Pristupljeno 12. novembra 2013. <http://www.ustavni.sud.rs/Storage/Global/Documents/Misc/Uz-5284-2011.pdf>

Vesti online. 2011. „Da se ja pitam parade ne bi bilo.” *Vesti online*, 3. oktobar. Pristupljeno 4. februara 2013. <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/168626/Da-se-ja-pitam-parade-ne-bi-bilo>

Primljeno: 1.09.2014.

Izmenjeno: 26.10.2014.

Prihvaćeno: 4.11.2014.

Concepts of Masculinity and the Politics of Pride in Serbia

Marko VELIČKOVIĆ

Summary: The paper examines possibilities of the politics of Pride in Serbia to question 'natural' interest of heterosexual men to defend the homophobic gender order. Seen as an inherent part of masculine identity, this interest does not exist beyond the male gender role. Homophobia reflects male loyalty to their gender. However, many men are exposed to gender repression. Revealing repressiveness of male gender role has subversive potential, which has not been recognized within the politics of Pride in Serbia. Masculinities, as different models of male bonds to their gender, are important factors in establishing extent of (un)livable forms of existence. Defining feminism as a movement to end sexism, sexist exploitation and oppression, bell hooks argues that feminism gives men opportunity for liberation from the constraints of patriarchy. There is a wide range of feminist theories and actions pointing to different forms of gender representations which conceal gender repression as culturally invisible. Nevertheless, feminist critique and problematization of gender relations has not been translated into public campaigns of Pride initiatives in Serbia. Their activities are aimed to create political will within the existing system of gender power, rather than to undermine gender framed homophobic culture in society. In order to contribute to the development of Pride policies, this paper analyzes engagement of such politics in problematizing different masculine models in Serbia. Pride initiatives have more access to media and public sphere than the feminist movement has ever had. They should take advantage of that position and assert the issue of gender oppression as relevant within political and public debates. One of the basic goals of that debate is to confront heterosexual men in Serbia with the price they pay for being loyal to their homophobic gender roles and preserving the system which restricts their own life opportunities.

Key words: masculinity, gender, politics, Pride, feminism, subversion